

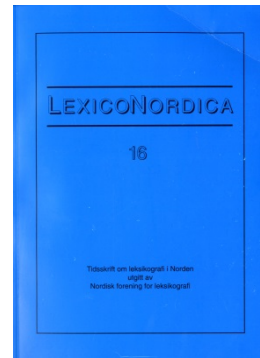
LexicoNordica

Titel: Konception af fire monofunktionale ordbøger med faste vendinger

Forfatter: Henning Bergenholtz & Esben Bjærg

Kilde: LexicoNordica 16, 2009, s. 55-73

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>



© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Henning Bergenholtz & Esben Bjærge

Konception af fire monofunktionale ordbøger med faste vendinger

Most metalexicographical contributions imply that a dictionary is polyfunctional, i.e. can be used by different kinds of users for different kinds of purposes. Moreover, such contributions argue that polyfunctional dictionaries should aim at the highest degree of completeness and thus avoid lack of lemmata or phraseological inadequacy. The thesis of this article, however, is different: A useful dictionary article should offer nothing more than the piece of information according to the user's needs. This is only possible in a monofunctional dictionary, i.e. a dictionary for a specific kind of user in a specific situation. This article presents the concept for a phraseological database, which allows the user to enter four different dictionaries by choosing the one corresponding to his specific problem – e.g. text production or text reception. In this case knowing the exact linguistic terminology and the linguistic differences between the types of phrases isn't important for the user. But by choosing the fourth and most comprehensive of the dictionaries the user gets access to a wider set of information if he wants to find out more about a phrase. In accordance with the monofunctionality of the dictionaries the additional information should only be provided on the user's demand. Finally, it is suggested that the articles of the fourth dictionary should contain small lists of associations which could offer further possibilities of searching within the database.

1. Monofunktionale og polyfunktionale ordbøger

Konceptet til de danske ordbøger, som er temaet for dette bidrag, kan ses dels som fortsættelse dels som korrektur af andre ordbogskonceptioner, som ligeledes er blevet udarbejdet på Center for Leksikografi. Det gælder fx for DANSKORDBOGEN (1999), som var en tekstproduktionsordbog for brugere med dansk som modersmål. Der blev derfor lagt vægt på sådanne angivelser, som kan volde problemer under skrivning af en tekst på dansk af en bruger med godt kendskab til dansk, dvs. angivelser til grammatik, kollokationer, idiomer, synonymmer, antonymer, orddannelser og orddeling. Følgende artikel fra denne ordbog med tre polysemer indeholdt således et idiom (efter tegnet ■) som ligesom mange lemmaer ikke var forsynet med nogen form for betydningsforklaring ud fra betragtningen, at det var en produktionsordbog, beregnet for modersmålstalere, som i princippet kender betydningen af de fleste ord og ordforbindelser, som de påtænker at bruge:

giftig *adj* <-t, -e>

1. = dræbende, skadelig, toksisk, venenøs ≠ atoksisk, giftfri, ugiftig
♣ Hugormens bid er giftigt.
♦ ~hed
2. = ondsindet, onskabsfuld, skarp, spydig ♦ ~hed ■ have en ~pen
3. = grel, skrigende ♦ ~ farve

Man kan diskutere, om betydningsangivelser til idiomer som fx til *have en giftig pen* ikke kunne være nyttige i en tekstproduktionssammenhæng, hvis en bruger vil sikre sig, at betydningen nu også er den, som brugeren forudsætter. Det er ikke temaet her. Idiomerne i DANSKORDBOGEN, i alt ca. 6000 blev grundstammen i en ny ordbog, en idiomordbog, som udkom 2002, og som var konciperet som en receptionsordbog (IDIOMORDBOGEN 2003–2006). Den vigtigste angivelsestype i denne internetordbog var derfor betydningsangivelsen, fx for *have en giftig pen*: formulere sig skarpt på skrift. I løbet af årene 2003–2006 fik denne ordbog flere og flere brugere. Logfilerne viste dog også, at mange brugere søgte forgæves, fx i tiden for den første periode fra midten af 2003 til midten af 2004:

Brug af idiomordbogen

Antal opslag i idiomordbogen	42.749	
Med resultat, dvs. svar på søgning	30.085	(70,4%)
Uden resultat, dvs. ikke svar på søgning	12.664	(29,6%)

Vi gik ud fra, at det kun var en første brugsusikkerhed, men tallet på søgninger uden resultat holdt sig også i de kommende år, hvor antallet steg til flere hundrede tusinde, på knap 30%. Hertil kom en lang række e-mails fra brugere, som efterspurgte idiomer, de havde søgt på, men ikke fundet. Fx:

Spørgsmål: Jeg kunne ikke finde udtrykket ”Lige børn leger bedst” i jeres ordbog. Det må da være en fejl?

Svar: Spørgsmålet er: Hvad er et idiom? og Hvad er et ordsprog? *Lige børn leger bedst* er efter vores definition et ordsprog og derfor ikke en del af en idiomordbog.

I virkeligheden er dette svar ikke fair. For brugeren havde en fast vending og ville vide, hvad denne betød. Brugeren vidste ikke og ville heller ikke primært have at vide, hvilken ordforbindelsestype det drejede sig om, men have en betydningsforklaring. Forskellen mellem et idiom

eller ordsprog er i denne sammenhæng de facto uvigtig. Andre brugere savnede forklaring på ordforbindelser som *fraskrive sig* og *rette sig efter*. Samtidig kom der flere e-mails fra brugere, som ville vide, om et idiom både kunne bruges om mennesker og om ting. Andre ville have at vide, om der fandtes andre idiomer med ca. samme betydning, og andre ville vide noget om idiomets historiske baggrund. Ud fra betragtningen, at en ordbog skal være et værktøj, som skal være indrettet på en sådan måde, at det hurtigt og sikkert skal kunne give brugeren svar på det spørgsmål, der stilles, blev det besluttet at ændre konceptionen og optage både idiomer, ordsprog, bevingede ord og andre ordforbindelser, som kunne volde problemer (især partikelverber (*slappe af*) eller ordforbindelser, som ikke er idiomer, men som nogle brugere måske nok kunne ønske en forklaring på (*tage solbad* eller *love på spejderære*)). Sådanne angivelser kan dække det kommunikative problem ved tekstreception. Samtidig ville vi lave et koncept, så der også skulle laves en ordbog til at dække kommunikative problemer ved tekstproduktion og kognitive problemer (dvs. viden om faste vendinger, fx om tilordning til ordforbindelsestype eller om den faste vendings historiske baggrund).

Der tages efter den teori, vi bygger på, dvs. den såkaldte moderne funktionslære (se Bergenholtz/Tarp 2002, 2003 og Tarp 2006), hensyn til brugerforudsætninger, brugerbehovet og datatilgangen, sml. hertil navnet på centeret: "Center for Leksikografi. Forskning i brugertilpasset information og datatilgang". Det betyder ikke, at man altid som foreslået og ønsket af Varantola (2002:31) skal stræbe efter ordbogsartikler med flest mulige angivelser, tværtimod skal man stræbe efter at lave et koncept, så brugeren får hurtig tilgang til præcis de data, som dækker behovet – og ikke flere. Det betyder, at man som ideal ikke bør have en stærkt polyfunktional ordbog til enhver og til ethvert behov, men så vidt muligt stræbe efter at udarbejde flere forskellige monofunktionale ordbøger. At dette ideal i nogle, ja i mange tilfælde ikke er realistisk, se Bergenholtz (1997), betyder ikke, at idealet derfor totalt bør forkastes. Tværtimod betyder det, at idealet bør efterstræbes i alle de tilfælde, det er muligt. Her er der en stor forskel mellem trykte ordbøger og elektroniske ordbøger. I første tilfælde spiller mængden af solgte eksemplarer en stor rolle, i sidste ikke i samme grad.

Det er den polyfunktionale ordbog, som ligger bag de fleste af de definitioner af "ordbog", som vi finder dem i alle former for opslagsværker. Ordbøger – forudsættes der – indeholder som minimum betydningsangivelser, men normalt også en hel række af andre angivelser:

Dictionary. An alphabetical listing of words with their meanings, spellings, variant forms, pronunciation, etymology, synonyms, antonyms, usage examples, etc. (OPEN INTERNET LEXICON 2009)

En sådan definition forudsætter ikke, at alle ordbøger er ens, men at de alle har mange eller flest mulige angivelsestyper. Med andre ord forudsættes det, at ordbøger nødvendigvis er, vil og bør være polyfunktionale. Grunden er efter vores interpretation, at sådanne definitioner ikke ser en ordbog som et værktøj, men som et resultat af en lingvists arbejde. Hvis man havde set ordbogen som et stykke værktøj, ville der have været sagt noget om, at forskellige ordbøger indeholder den ene eller den anden angivelsestype alt efter den forudsete brug. Man behøver her blot at sammenligne med beskrivelsen af andre typer værktøj, hvor et produkts egnethed til en bestemt opgavetype står i centrum af beskrivelsen, fx i reklamer for hjælpemidler til havearbejde. Et forslag om en tilsvarende fremgangsmåde for monofunktionale ordbøger eller i hvert fald for ordbøger med en ringere grad af polyfunktionalitet fremlægges af Tarp (2006:95):

Informationer om	reception	produktion	korrektur	retning
• lemmata	x	x	x	x
• sammensatte former som lemmata	x	–	x	x
• uregelmæssige fleksionsformer som lemmata	x	–	x	x
• ortografiske varianter som lemmata	x	x	x	x
• (ortografiske fejl som lemmata)	x	x	x	x
• ordklasse	x	x	x	x
• genus	x	x	x	x
• genusvarianter	–	–	x	x
• ortografi	x	x	x	x
• ortografiske varianter	–	–	x	x
• betydning af lemmata	x	x	x	x
• pragmatiske og kulturelle restriktioner	x	x	x	x
• lokale sprogpoltiske restriktioner	–	x	x	–
• fleksion	–	x	x	x
• fleksionsvarianter	–	–	x	x
• sammensatte former	–	x	x	x
• syntaktiske egenskaber	–	x	x	x
• kollokationer	–	x	x	x
• varianter af kollokationer	–	–	x	x
• idiomer	x	x	x	x
• betydning af idiomer	x	x	x	x
• ordsprog	x	x	x	x
• varianter af ordsprog	–	–	x	x
• standardfraser	–	x	x	x
• synonymmer, antonymer, hyponymer osv.	–	x	x	x

Dette forslag forudsætter klart, at man ikke til alle behov har brug for alle typer angivelser, fx ikke for kollokationsangivelser i en receptionsordbog. Vi er dog ikke enige i, at der i en receptionsordbog nødvendig-

vis skal laves en adskillelse mellem idiommer og andre faste vendinger. En mere alvorlig indvending er det, at man ved både idiommer, ordsprog og bevingede ord har brug for en lang række af de angivelser, som også gives til lemmaet, hvis det skal bruges med fuldt udbytte til hjælp ved tekstproduktionsproblemer, fx morfologi, syntaktiske egenskaber, synonymer og pragmatiske, sprogpoltiske og kulturelle restriktioner.

2. Tilgang til behovsorienteret præsentation af data om ordforbindelser

Overskriften på dette kapitel er en anden formulering af den undertitel, det leksikografiske center har, som vi kommer fra. Vi bruger meget bevidst ikke det misbrugte udtryk ”brugervenlig”, som er kommet til nordiske sprog fra det engelske 80'er-udtryk ”user-friendly”. Dette udtryk bruges nemlig normalt som en del af en immuniseringsstrategi uden ægte indhold andet end netop et forsøg på immunisering, på at foregøgle en interesse for brugerens behov uden som udgangspunkt at have en bestemt brugertypes behov i en bestemt situationstype. Vores overskrift har tre aspekter: dataselektion, datapræsentation og tilgang til de præsenterede data. Til de to første aspekter foreligger der selvfølgelig en meget stor mængde metaleksikografisk litteratur. Denne litteratur er dog kendetegnet af, at dataselektion og -præsentation diskuteres uafhængigt af det primære behov, en ordbog med faste vendinger skal kunne dække. Derimod har diskussionen om tilgang til information om faste vendinger først og fremmest bestået i en diskussion om, under hvilket lemma en fast vending skal anføres i en polyfunktional ordbog. Nogle første overvejelser om og eksperimenter med tilgang til faste vendinger fremlægges af Bergenholtz/Gouws (2008) og Bergenholtz (2009a). Tilgangsvejene viser sig at være meget forskellige, søgetiden svinger mellem få sekunder og 10 minutter for en søgning efter et fast udtryk i en ordbog hhv. en grammatisk oplysning i en grammatisk håndbog. Også den gennemsnitlige søgetid svinger meget, se hertil resultaterne af et eksperiment med søgninger i otte danske ordbøger efter 10 faste vendinger:

• Betydning af faste vendinger	20" (10 fundet)
• Den Danske Netordbog	25" (8 fundet)
• Talemåder i dansk	39" (3 fundet)
• Danske Talemåder	45" (5 fundet)
• Den Danske Ordbog	56" (8 fundet)
• Nudansk Ordbog	1' 03" (5 fundet)
• Ordbog over det danske Sprog (net)	1' 11" (6 fundet)
• Ordbog over det danske Sprog (papir)	2' 39" (8 fundet)

Det er således ikke sådan, at den hurtigere ordbog er den bedste, fx har DEN DANSKE ORDBOG en langsommere tilgang end de to etbinds ordbøger over idiomer og andre faste vendinger, men giver betydeligt flere positive svar. En kvalitetsbedømmelse vil derfor i første række gå på mængden af fundne svar på et spørgsmål, men i anden række på søgetiden, som igen er afhængig af en enkel hhv. kompliceret søgevej, se hertil Bergenholtz (2009a). I eksperimenterne beskrevet i dette bidrag foretages der udelukkende søgninger ud fra bestemte udtryk. Men både i trykte og elektroniske ordbøger findes der muligheder for at foretage en betydningsorienteret søgning. I trykte ordbøger kan det ske ud fra den indholdsmæssige opdeling i en ordbog med systematisk makrostruktur som fx i DANSKE ORDSPROGE (1682 og 1688), i hvilken der ligesom i fx IDIOMEWOORDEBOEK (1988) kan søges ud fra et register med kernebetjendninger.

Under hensyntagen til grundfunktionerne (de kommunikative funktioner reception og produktion og den kognitive funktion ”viden om faste vendinger”) og til to forskellige søgemuligheder (søgning ud fra et udtryk og søgning ud fra en betydning) vil vi i det følgende præsentere søgemuligheder og tilgangene til fire forskellige ordbøger med faste vendinger, der alle fire genereres ud fra den samme database. Hele databasen indeholder følgende felter for forskellige angivelsestyper (om indholdet af hvert af disse felter redegøres under fremstilling af søgning i hver af de fire ordbøger). Det, der snarest svarer til lemmaet i en trykt ordbog, er felt 7. Her kan der dog være anført flere varianter. I felt 1 angives hele eller en del af udtrykkene fra felt 7, normalt fællesmængden af udtrykkene i felt 7. Felt 1 har udelukkende den funktion, at det er navnet på artiklen, som kan bruges som link fra andre artikler, fx hvis der angives en synonym fast vending.

1. Kernefelt
2. Betydning
3. Uddybende betydning
4. Grammatik (evt. flere)
5. Anmærkning (evt. flere)
6. Internetlink
7. Fast vending (evt. flere)
8. Stil
9. Type fast vending
10. Kollokation (evt. flere)
11. Eksempel (evt. flere)
12. Synonym (evt. flere)
13. Antonym
14. Association (evt. flere)

Den første ordbog får man tilgang til, hvis man bruger knappen ”jeg læser en tekst, men forstår ikke betydningen af en fast vending”. Her skriver brugeren en vending eller dele af en vending i søgefeltet og får oplysning om vendingens betydning. Denne ordbog kaldes BETYDNING AF FASTE VENDINGER. Når der søges i denne ordbog, søges der i to af databasens felter, se spalte 1 i følgende figur. Brugeren får præsenteret enten en eller flere artikler, hvor tre af felterne vises i en bestemt rækkefølge som angivet i spalte 3. Findes der mere end 10 artikler, vises de som en liste, hvor kun kernen vises. (Det må her tilføjes, at der i nogle af de andre ordbøger med faste vendinger vises mere end kernen.) Det er med andre ord kun en lille del af databasen, der vises, men det er præcis den, brugeren har brug for, hvis der foreligger et tekstreceptionsproblem.

søgning i felter + søgningsrækkefølge	Felt	rækkefølge ved visning	listevisning
1	1. Kernefelt		1
	2. Betydning	1	
	3. Uddybende betydning	2	
	4. Grammatik (evt. flere)		
	5. Anmærkning (evt. flere)		
	6. Internetlink		
2	7. Fast vending (evt. flere)	3	
	8. Stil		
	9. Type fast vending		
	10. Kollokation (evt. flere)		
	11. Eksempel (evt. flere)		
	12. Synonym (evt. flere)		
	13. Antonym		
	14. Association (evt. flere)		

Vi søger på udtrykket *smide barnet ud med badevandet*. Det giver samme resultat, hvis man kun søger på *barnet ud med badevandet* eller på *ud med badevandet*. Man skal her lægge mærke til, at artiklen ikke begynder med et lemma. Der begyndes med den angivelse, brugeren har søgt efter. Det består i en betydningsangivelse efterfulgt af det, som i listen kaldes ”udddybende betydning”. Herefter følger de varianter med faste vendinger, som med kernen *barnet ud med badevandet* har denne betydning:

udtryk for at ødelægge noget værdifuldt, hvis man lidt for overilet forkaster eller ændrer noget, som det er en del af
 Ofte betegner udtrykket risikoen for at komme til at ødelægge noget værdifuldt ved lidt for forhastet at skille sig af med det eller ændre det

for meget, fordi man tror, at det ikke længere er anvendeligt eller tidssvarende at beholde det, som det er.

faste vendinger

hælde barnet ud med badevandet

kaste barnet ud med badevandet

slænge barnet ud med badevandet

smide barnet ud med badevandet

Den anden ordbog får man tilgang til, hvis man bruger knappen ”jeg skriver en tekst med en bestemt fast vending”. Her skriver brugeren en vending eller dele af en vending i søgefeltet og får oplysninger om vendingens brug, herunder betydning, grammatik, kollokationer, eksempel sætninger og synonyme faste vendinger. Der søges således ud fra et bestemt skrevet udtryk. Denne ordbog kaldes BRUG AF FASTE VENDINGER. Når der søges i denne ordbog, søges der i fire af databasens felter, og angivelser vises i en bestemt rækkefølge hhv. som liste på en bestemt måde, som er valgt ud fra en hensyntagen til denne ordbogs funktion: hjælp ved tekstproduktionsproblemer:

søgning i felter + søgningsrækkefølge	Felt	rækkefølge ved visning	listevisning
1	1. Kernefelt		1
	2. Betydning	2	2
	3. Uddybende betydning	3	
	4. Grammatik (evt. flere)	4	
	5. Anmærkning (evt. flere)		
	6. Internetlink		
2	7. Fast vending (evt. flere)	1	
	8. Stil		
	9. Type fast vending		
3	10. Kollokation (evt. flere)	5	
4	11. Eksempel (evt. flere)	6	
	12. Synonym (evt. flere)	7	
	13. Antonym	8	
	14. Association (evt. flere)		

Vi søger på udtrykket *badevandet* og får tre artikler. De to første er idiommer hhv. et ordsprog, hvor *badevandet* indgår i selve idiomet hhv. ordsproget. I det sidste tilfælde med artiklen om *blå flag* er resultatet ikke relevant. Grunden til, at artiklen vises, er, at programmet også søger i feltet med kollokationer og med eksempler, da dette i mange andre tilfælde er fordelagtigt for tilgang til de relevante data – her findes *badevandet* således i en eksempelsætning under artiklen om *blå flag*.

Artikel (1):**faste vendinger**

hælde barnet ud med badevandet
 kaste barnet ud med badevandet
 slænge barnet ud med badevandet
 smide barnet ud med badevandet

betydning

udtryk for at ødelægge noget værdifuldt, hvis man lidt for overilet forkaster eller ændrer noget, som det er en del af
 Ofte betegner udtrykket risikoen for at komme til at ødelægge noget værdifuldt ved lidt for forhastet at skille sig af med det eller ændre det for meget, fordi man tror, at det ikke længere er anvendeligt eller tidssvarende at beholde det, som det er.

grammatik

nogen hælder barnet ud med badevandet

kollokationer

advare mod at kaste barnet ud med badevandet
 erkende, at vi nogle steder fik smidt barnet ud med badevandet
 ikke slænge barnet ud med badevandet
 passe på ikke at smide barnet ud med badevandet
 risikere at hælde barnet ud med badevandet
 være godt på vej til at hælde barnet ud med badevandet
 være som at smide barnet ud med badevandet

eksempler

Dansks status som eneste forvaltningsprog er ikke naturgiven, men opnået gennem kamp om selvstændig kultur. At pille ved den balance kan starte en tur ned ad en glidebane, hvor der ikke findes fortrydelsesret efter ti år. Vi risikerer med andre ord at hælde barnet ud med badevandet, hvis vi følger de Radikales forslag.

synonymer

Man skal ikke kaste barnet ud med badevandet.

Artikel (2):**faste vendinger**

Man skal ikke kaste barnet ud med badevandet.

betydning

udtryk for at ødelægge noget værdifuldt, hvis man lidt for overilet forkaster eller ændrer noget, som det er en del af
 Ofte betegner udtrykket risikoen for at komme til at ødelægge noget værdifuldt ved lidt for forhastet at skille sig af med det eller ændre det for meget, fordi man tror, at det ikke længere er anvendeligt eller tidssvarende at beholde det, som det er.

synonymer

barnet ud med badevandet

Artikel (3):**faste vendinger**

blå flag
 et blåt flag

betydning

miljøflag, der må hejses på strande, som opfylder visse miljøkrav for renhed

kollokationer

en strand med blå flag

hejse det blå flag

kriterier for tildeling af blå flag

markere en strand med blå flag

eksempler

Det blå flag tildeles efter omfattende kontrol af, at en række miljøforhold er i orden, herunder at badevandet er i orden, at der tages regelmæssige prøver, at de hygiejniske forhold er i orden, samt at der på stranden oplyses om havmiljøets betydning.

Den tredje ordbog får man tilgang til, hvis man bruger knappen ”jeg skriver en tekst og søger efter en fast vending med en bestemt betydning”. Her skriver brugeren et eller flere ord med en bestemt betydning for at finde vendinger med denne betydning eller delbetydning. Brugeren får herefter oplysninger om vendingens brug, herunder betydning, grammatik, kollokationer, eksempelsætninger og synonyme faste vendinger. Der søges således ud fra en betydning, som kan være meget bred og derfor give mange, måske for mange, resultater. Med en mere indskrænket betydningsangivelse vil man få færre artikler, måske slet ingen. Denne ordbog kaldes FASTE VENDINGER MED EN BESTEMT BETYDNING. Når der søges i denne ordbog, søges der i fire af databasens felter. Præsentationen af data sker på samme måde som i den foregående ordbog, da det også her drejer sig om den samme funktion: hjælp ved tekstproduktionsproblemer:

søgning i felter + søgningsrækkefølge	Felt	rækkefølge ved visning	listevisning
1	1. Kernefelt		1
2	2. Betydning	2	2
3	3. Uddybende betydning	3	
	4. Grammatik (evt. flere)	4	
	5. Anmærkning (evt. flere)		
	6. Internetlink		
	7. Fast vending (evt. flere)	1	
	8. Stil		
	9. Type fast vending		
	10. Kollokation (evt. flere)	5	
	11. Eksempel (evt. flere)	6	
	12. Synonym (evt. flere)	7	
	13. Antonym	8	
4	14. Association (evt. flere)		

Vi søger på betydningsangivelser, som dækkes af ordet *uovervejet*, og får en længere liste med kerneord for forskellige artikler, herunder ordsprog, idiomer og andre ordforbindelser, bl.a.:

barnet ud med badevandet

udtryk for at ødelægge noget værdifuldt, hvis man lidt for overilet forkaster eller ændrer noget, som det er en del af

Man skal ikke kaste barnet ud med badevandet.

udtryk for at ødelægge noget værdifuldt, hvis man lidt for overilet forkaster eller ændrer noget, som det er en del af

falde ind

finde på at gøre eller sige

forløbe sig

udtryk for, at nogen pludseligt bliver rasende

i spinaten

udtryk for at gøre noget tankeløst og dumt eller begå en fejl

Man kan så klikke på linket angivet med et kerneord og komme hen til den artikel, som man kan se betydningen af. Her vil man få artikler med en opbygning svarende til dem, der ovenfor blev vist for ordbogen BRUG AF FASTE VENDINGER. Selvom præsentationen af data er identisk med den for ordbogen BRUG AF FASTE VENDINGER, er der ikke tale om to identiske ordbøger. I ordbogen FASTE VENDINGER MED EN BESTEMT BETYDNING sker tilgangen over er betydningsorienteret register, svarende til en trykt ordbog med en systematisk makrostruktur og med et eller flere registre, hvorimod ordbogen BRUG AF FASTE VENDINGER svarer til en ordbog med en alfabetisk makrostruktur og uden register. Men de oplysninger, brugeren søger til produktion af en tekst, og som han præsenteres for, er ens for de to ordbøger.

Den fjerde ordbog får man tilgang til, hvis man bruger knappen ”jeg ønsker at få mest muligt at vide om en eller flere faste vendinger”. Her kan brugeren skrive en fast vending, en del af en fast vending eller betydningen eller en del af betydningen af en fast vending. Brugeren får herefter samtlige oplysninger, som findes i de tre første ordbøger og herudover evt. også oplysninger om den faste vendings baggrund, herunder historiske baggrund. Der oplyses om den faste vendings type, dvs. om det er et ordsprog, et bevinget ord, et idiom eller en anden ordforbindelse. Endelig oplyses der om vendingens stilværdi. Denne ordbog kaldes VIDEN OM FASTE VENDINGER. Når der søges i denne ordbog, søges der i fem af databasens felter. Der vises angivelser fra alle de felter, som vises for de foregående ordbøger, men derudover også angiv-

elser bl.a. om ordforbindelsestype, stil, historisk baggrund eller grammatisk kommentar og evt. et internetlink:

søgning i felter + søgningsrækkefølge	Felt	rækkefølge ved visning	listevisning
1	1. Kernefelt	1	1
2	2. Betydning	5	2
3	3. Uddybende betydning	6	
	4. Grammatik (evt. flere)	11	
5	5. Anmærkning (evt. flere)	8	
	6. Internetlink	7	
	7. Fast vending (evt. flere)	4	
	8. Stil	3	
	9. Type fast vending	2	
	10. Kollokation (evt. flere)	12	
	11. Eksempel (evt. flere)	13	
	12. Synonym (evt. flere)	9	
	13. Antonym	10	
4	14. Association (evt. flere)	14	

Hvis man fx søger på *barnet ud med badevandet*, får man ud over angivelser vist i de ovenfor præsenterede ordbøger således også en oplysning om type og stil såvel som internetlink og en historisk anmærkning:

idiom • neutral

se også på internettet

http://www.seedwiki.com/wiki/wikifish/baby_with_the_bath_water

anmærkning

Udtrykket findes på mange sprog, fx engelsk "(Don't) throw the baby out with the bath water" eller fransk: "Ne faut pas jeter le bébé avec l'eau du bain". Oprindeligt kommer udtrykket fra tysk.

Den første kendte brug af udtrykket findes i Thomas Nurners (1475–1537) satiriske bog "Narrenbeschwerung" (1512), hvor kapitel 81 har overskriften "Das kindt mit dem bad vß schitten" (skide barnet ud med badet). Hele kapitlet handler om tosser, som forsøger at slippe af med noget, men i stedet ødelægger alt. I et af versene fortælles også om en kvinde, som tømmer sit badekar for vand og lader babyen skylle med ud. Udtrykket må have været alment brugt på denne tid. Fx bruger også Martin Luther (1483–1546) et tilsvarende udtryk: "Man sol das kind nicht mit dem bad ausgiessen".

På dansk findes et tilsvarende udtryk i Peder Pedersen Syvs "Danske Ordsproge", som udkom i 1682: "Kast ikke barnet ud med leven" (kast ikke barnet ud med badet).

Endelig findes der oplysninger, der kaldes "associationer". Det er associative eller betydningsrelaterede udtryk, som leksikografen højst må bruge 30 sekunder på at skrive. Det er således ikke en systematisk begrebsangivelse eller lignende, men netop associative udtryk, som skal

bruges som søgeudtryk, når brugeren – som på lignende vis associativt kan angive søgeord, når han søger på faste vendinger med en bestemt betydning. Her angives der følgende udtryk, som hver for sig igen fungerer som link, så brugeren, hvis han ønsker det, kan se alle de artikler, hvor denne association er brugt:

associationer

forhastet

hastværk

klodset

uforsigtighed

uovervejet

Om nu *Man skal ikke kaste barnet ud med badevandet* er et ordsprog eller et bevinget ord eller blot en sætning med idiomet *kaste barnet ud med badevandet*, kan diskuteres indtil uendelighed. Når man søger i ordbogen VIDEN OM FASTE VENDINGER vil man se, at *Man skal ikke kaste barnet ud med badevandet* kaldes et ordsprog og *kaste barnet ud med badevandet* kaldes et idiom. Begge vendinger har samme betydning. Men der er vel ikke tvivl om, at følgende vending kan kaldes et bevinget ord: *Nu er fanden løs i laksegade*. Vi viser her en søgning efter dette udtryk, hvor man fx kan lægge mærke til synonymerne:

Nu er fanden løs i Laksegade. bevinget ord • neutral

faste vendinger

Nu er fanden løs i laksegade.

Nu er fanden løs i Laksegade.

betydning

udtryk for, at en situation pludselig er blevet meget problematisk

Dette udtryk anvendes især for at angive stor opstandelse eller larm.

anmærkning

Udtrykket kan føres tilbage til hændelser, som i sin tid vakte stor opstandelse i København. I september 1826 blev der flere gange affyret forskelligt skyts som kartofler, tørv og pindebrænde mod Laksegades beboere og deres huse i København. Politiet kunne ikke finde hverken gerningsmændene eller de steder, der blev affyret fra. Dette styrkede folks tro på, at det, der foregik, var Fandens værk.

Der findes både eksempler med stort begyndelsesbogstav og med lille.

Denne ordbog anbefaler at følge Dansk Sprognævns anbefaling og skrive ”Så er fanden løs i Laksegade”.

synonymer

lokummet brænder

nu brænder lokummet

pokker løs

Så er fanden løs i laksegade.

eksempler

Dit program ødelagde alt. Nu er fanden løs i laksegade. Det fjernede næsten alt på maskinen. Jeg kan ikke gendanne mine filer. Adresselister m.m. programmer er væk. Hvad nu?

associationerballadeproblemurovanskelighed

usikker

Endelig vil vi vise et eksempel med det, vi kalder ”ordforbindelse”, dvs. en ordforbindelse, som ordbogsbrugeren – hvilket blev vist af logfilerne fra den tidligere idiomordbog – forventer at kunne finde i en ordbog med faste vendinger. Hvis man her søger på udtrykket *dække op* i tekstreceptionsordbogen, i BETYDNING AF FASTE VENDINGER får man følgende tre artikler:

sørge for, at en spiller i et boldspil ikke får spillerum

fast vending dække op

udtryk for at gøre et bord parat til et større måltid

fast vending dække op

udtryk for at servere mad og drikke for nogen

fast vending dække op med

I den mest omfattende ordbog VIDEN OM FASTE VENDINGER får man følgende artikel

dække op ordforbindelse • neutral

betydning sørge for, at en spiller i et boldspil ikke får spillerum

grammatik nogen dækker nogen op, nogen dækkes op af nogen, nogen bliver dækket op af nogen

kollokationer blive dækket op af en aggressiv forsvarsspiller, dække elendigt op

eksempel Jeg spillede kampen og blev dækket op af Stig Tøfting. Det var hårdt, for jeg var meget ung dengang.

associationer forsvar, mandsopdækning, markere, markering, tackle

Mulighed for søgning efter en betydning er først blevet tilføjet, efter at de tre første ordbøger blev gjort tilgængelige. For denne periode, dvs. for tiden 25.1.2007 til 17.12.2007 viser logfilerne følgende fordeling af opslag i de tre ordbøger:

1. BETYDNING AF FASTE VENDINGER (hjælp til at forstå en tekst):	51.242 (60,3%)
2. BRUG AF FASTE VENDINGER (hjælp til at skrive en tekst):	5.294 (6,2%)
3. VIDEN OM FASTE VENDINGER (hvis du vil vide mere):	28.405 (33,4%)

Der skal her gøres opmærksom på, at der her ikke er medtaget søgninger med webcrawlere og af søgemaskiner. Hvis de skulle medtages, skal de enkelte tal ganges med en faktor 4, da sådanne søgninger af ikke-mennesker i denne og i alle andre frit tilgængelige ordbøger, vi kender tallene fra, udgør ca. 75% af alle søgninger¹. I den følgende periode er brugen af ordbøgerne steget temmeligt meget, følgende tal gælder for perioden 17.12.2007 til 17.12.2008, hvor alle fire ordbøger har været tilgængelige:

1. BETYDNING AF FASTE VENDINGER (hjælp til at forstå en tekst):	95.024 (37,6%)
2. BRUG AF FASTE VENDINGER (hjælp til at skrive en tekst):	8.865 (3,5%)
3. FASTE VENDINGER MED EN BESTEMT BETYDNING (hjælp til at skrive en tekst):	8.646 (3,4%)
4. VIDEN OM FASTE VENDINGER (hvis du vil vide mere):	140.154 (55,5%)

Når man sammenligner de to faser af ordbøgernes brug, kan man se, at der gøres større brug af søgning med et kognitivt behov end i fase 1, hvor mængden af søgninger til receptionsbehov udgjorde 60,3%, nu er forholdet næsten byttet rundt med hele 55,5% søgninger med et kognitivt behov mod receptionsbehov på 37,6%. Om grunden til denne udvikling kan der kun foretages et gæt. Det kan være, at brugerne lidt efter lidt har lært, at VIDEN OM FASTE VENDINGER giver mange historiske oplysninger, som muligvis – det viser også e-mails fra brugerne – er særligt interessante. Vi kan dog med sikkerhed se, at mængden af brugere, som vil have hjælp til tekstproduktion, er ret stabil og relativt beskeden i forhold til receptionshjælp og ønsket om at få mest muligt at vide: I fase 1 er det 6,2% af opslagene, og i fase 2 er summen af opslag i de to produktionsordbøger 6,9%, som eksplicit ønsker at få dækket behov ved tekstproduktionsproblemer².

¹ Det samlede antal opslag i Ordbøgerne over faste vendinger var således den 24.4.2009 2.502.576 opslag, heraf var antallet af opslag foretaget af mennesker 644.911, dvs. 25,8% af alle opslag.

² Valg af ordbøger giver med sikkerhed et klart billede af, hvilken type ordbog brugerne har valgt. Men det kan ikke vides, om det konkrete behov også virkelig har svaret til valg af ordbog. Denne usikkerhed er dog i forhold til tallene fra en survey, hvor man spørger, hvilke angivelser en bruger tidligere har brugt, eller hvilke brugeren i fremtiden vil bruge, relativt meget mindre. Ved alle surveys, som i øvrigt alle uden undtagelse ikke bygger på et repræsentativt udsnit af brugerne af en eller flere ordbøger og bygger på en uklar hukommelse eller en lige så uklar formodning

3. Videre arbejde med ordbøgerne

En trykt ordbog er i det øjeblik, den udkommer, allerede lidt forældet. Det gælder i mindre grad for en internetordbog, som i princippet kan opdateres hver eneste dag. Men hvis man ophører med at udbygge den, modernisere den og ændre evt. unøjagtigheder, vil den i løbet af en årrække blive uanvendelig som nyttigt værktøj. En sådan udvikling går hurtigere for fagordbøger end for almensproglige ordbøger, men alligevel gælder det, at ikke-moderniserede almensproglige ordbøger efter et vist tidsrum først og fremmest har museal interesse. Når det drejer sig om elektroniske ordbøger, vil der være en lang række nye tekniske muligheder, som bør indbygges, hvis ordbogen stadigvæk vil leve op til internetstandard og forblive interessant for øvede internetbrugere. I sidstnævnte sammenhæng har vi planer om at indbygge avancerede søgemuligheder, så øvede internetbrugere kan foretage kombinationsøgninger (boolske søgninger), og således selv skal kunne vælge, hvilke felter der søges i og vises angivelser fra. Erfaringer fra andre internetmedier viser, at det kun vil dreje sig om 5–10% af brugerne, men det vil sandsynligvis være særligt flittige brugere.

Mere interessant er en anden udvidelse: Det drejer sig om udvidelse af associationsangivelser. Der er ikke nogen tvivl om, at associationer foretages meget individuelt. Det er derfor langt fra sikkert, at den tilgang til ordbogen med associationerne i den nuværende form med højst 5 associationer skrevet på højst 30 sekunder altid svarer til alle andre brugeres tankegang. Vi har derfor planer om, at brugerne selv kan tilføje associationer. Det kunne enten ske på egen harddisk, så kun den enkelte bruger kunne bruge sine egne associationer. Vi tvivler dog på, at et stort antal brugere vil gøre sig den umage. I stedet for vil vi sandsynligvis gøre det muligt for brugerne at tilføje associationer, som alle brugerne kan få tilgang til. For at undgå forskellige former for sabotage, fx indføjeelse af seksualtermer til hver artikel, vil det være nødvendigt med en godkendelsesproces, som skal foretages af ordbogens leksikografer.

Man kunne også forestille sig, at en anden og meget mere differentieret typologi over faste vendinger skulle bruges i den ordbog, der angiver disse tilordninger, dvs. i VIDEN OM FASTE VENDINGER. Det kunne fx være en finopdeling med 17 klasser, som fx foreslået af Farø/Lorentzen (2009). Hertil må siges følgende:

1. Det er ikke relevant at få oplysninger om ordforbindelsestype i forbindelse med kommunikative problemer, dvs. i forbindelse med Ord-

om fremtidig adfærd, giver de her fremlagte tal et fuldstændigt billede af samtlige opslag i ordbøgerne.

bøgerne over faste vendinger ikke i de første tre, men kun i den fjerde, VIDEN OM FASTE VENDINGER. Og her er det et spørgsmål om brugergruppe. En meget differentieret typologi – som foreslået af Farø/Lorentzen (2009) – vil efter vores opfattelse i særlig grad være relevant for lingvister og andre meget sprogligt interesserede med lingvistiske kundskaber. Den af os brugte typologi vil være den forståelige for de fleste brugere, også fordi den svarer til deres ikke-akademiske forhåndsviden, men til en almenviden.

2. Mere diskussionsstof bringer brugen af termer om ordforbindelser. Her har Bergenholtz (2008) ud fra den betragtning, at den lingvistiske brug af fx termen **kollokation** er forskellig fra den, han har brugt i mange ordbøger, valgt at afskaffe termen i fremtidige ordbøger. Denne beslutning har han dog allerede revideret og trukket tilbage i Bergenholtz (2009b). Argumentet er, og det anser vi for langtidsholdbart, at kategorier defineres, som der er behov for i en bestemt sammenhæng. Ingen definition kan bruges til alle sammenhænge. Man kan så vælge at have samme term med forskellige betydninger eller danne forskellige termer, en til hver betydning. I Bergenholtz (2008) er der valgt sidste mulighed, denne løsning kan dog ikke anbefales. I Bergenholtz (2009b) påvises det, at den tyske kollokationsopfattelse, fx af Hausmann (1985), er beregnet til brug i fremmedsprogsundervisningen, og at den engelske opfattelse, fx af Jones/Sinclair (1973), er beregnet til brug i et computerprogram, som skal isolere bestemte ordforbindelser. De stammer således begge fra en lingvistisk sammenhæng byggende på en lingvistisk argumentation. I denne ordbog, og også i andre udarbejdet af Center for Leksikografi, er de brugte definitioner lavet i relation til brug i leksikografien.

3. I forbindelse med Ordbøgerne over faste vendinger er der her ikke plads til en længere argumentation for de valgte definitioner af ordsprog, idiom, bevinget ord og anden fast ordforbindelse. Vi vil henvise til ordbøgernes omtækt, hvor der findes en længere diskussion med begrundelser for de valgte definitioner (Bergenholtz/Bjærge 2009).

4. Litteratur

Bergenholtz, Henning 1997: Polyfunktionale ordbøger. I: *LexicoNordica* 4, 15–29.

Bergenholtz, Henning 2008: Von Wortverbindungen, die sie Kollokationen nennen. I: *Lexicographica* 24, 9–20.

Bergenholtz, Henning 2009a: Hurtig og sikker tilgang til informationer. I: *LexicoNordica* 16 (i dette tidsskrift)

- Bergenholtz, Henning 2009b: Klassifikationen in der Linguistik und in der Lexikographie: Wortarten und Wortverbindungen. I: *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik* (i trykken).
- Bergenholtz, Henning/Esben Bjærge 2009: Værkstedsberetning. I: [omteksten til de fire ordbøger om faste vendinger, bl.a. BETYDNING AF FASTE VENDINGER 2009. ([HTTP://WWW.IDIOMORDBOGEN.DK/IDIOM.PHP?SITE=7&PAGE=4](http://www.idiomordbogen.dk/idiom.php?site=7&page=4))]
- Bergenholtz, Henning/Rufus Gouws 2008: The access process in dictionaries for fixed expressions. I: *Lexicographica* 23, 237–260.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2002: Die moderne lexikographische Funktionslehre. Diskussionsbeitrag zu neuen und alten Paradigmen, die Wörterbücher als Gebrauchsgegenstände verstehen. I: *Lexicographica* 18, 2002. Tübingen: Max Niemeyer, 253–263.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 31, 171–196.
- BETYDNING AF FASTE VENDINGER 2009 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjærge: *Betydning af faste vendinger*. Database og design: Richard Almind. (www.idiomordbogen.dk)
- BRUG AF FASTE VENDINGER 2009 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjærge: *Brug af faste vendinger*. Database og design: Richard Almind. (www.idiomordbogen.dk)
- DANSKE ORDSPROGE 1682 = Peder Pedersen Syv: *Almindelige Danske Ordsproge og korte Lærdomme med Foregaaende Underviisning om dennem. Samt Efterfølgende Tilhæng af nogle sære/som fordom have været oc endeel endnu ere brugelige und erskedeligen i disse Tre Nordiske Riger. Saa og Et Register paa Titlerne og et andet paa de Gamle og sielden forekommende Ord*. Kiøbenhafn: Christian Geertzen 1682. Genoptrykt med titlen *Peder Syv: Danske Ordsproge I, Kiøbenhafn 1682*. Udg. af Iver Kjær og John Kousgaard Sørensen. København: Reitzel 1983.
- DANSKE ORDSPROGE 1688 = Peder Pedersen Syv: *Almindelige Danske Ordsproge og korte Lærdommes Første og anden Deel. Med Underviisning om dem og Tilheng af nogle sære og gamle Ordsproge/saa og Register paa Titlerne og de Gamle/, Samt sjelden forekommende Ord. Og derforuden Rets og Rettergangs Regler og Sproge samlede til Aldmindelig Lyst og Lærdom*. Kiøbenhafn: Christian Geertzen 1688. Genoptrykt med titlen *Peder Syv: Danske Ordsproge II, Kiøbenhafn 1688*. Udg. af John Kousgaard Sørensen. København: Reitzel 1988.

- DANSKORDBOGEN 1999 = Henning Bergenholtz/Jette Pedersen/Vibeke Vrang/Richard Almind: *DanskOrdbogen*. Århus: Systime.
- Farø, Ken/Henrik Lorentzen 2009: De oversete og mishandlede ordforbindelser. I: *LexicoNordica 16* (i trykken)
- FASTE VENDINGER MED EN BESTEMT BETYDNING 2009 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjærge: *Faste vendinger med en bestemt betydning*. Database og design: Richard Almind. (www.idiomordbogen.dk)
- Hausmann, Franz Josef 1977: *Einführung in die Benutzung der neufanzösischen Wörterbücher*. Tübingen: Niemeyer.
- IDIOMEWOORDEBOEK 1988 = De Villiers, Meyer/Rufus H. Gouws. *Idiomewoordeboek. Verklarings met afsonderlike Afr. en Engl. begrippelyste*. Cape Town: Nasou.
- IDIOMORDBOGEN 2003-2006 = Vibeke Vrang med bidrag af Henning Bergenholtz og Lena Lund: *Den Danske Idiomordbog*. Database og design: Richard Almind. (www.idiomordbogen.dk) (indtil december 2006)
- Jones, Susan/Sinclair, John 1973: English lexical collocations. A study in computational linguistics. *Cahiers de lexicologie 23*, 15-6.
- OPEN INTERNET LEXICON 2009 = *Open Internet Lexicon*. (<http://www.openinternetlexicon.com/Glossary/TranGlossary.html>)
- Tarp, Sven 2006: *Leksikografi i grænselandet mellem viden og ikkeviden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lørnerleksikografi*. Århus: Handelshøjskolen i Århus.
- Varantola, Krista 2002: Use and Usability of Dictionaries: Common Sense and Context Sensibility. I: Corréard, M.-H. (ed.): *Lexicography and Natural Language Processing. A Festschrift in Honour of B.T.S. Atkins*. Göteborg: EURALEX, 30–44.
- VIDEN OM FASTE VENDINGER 2009 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjærge: *Betydning af faste vendinger*. Database og design: Richard Almind. (www.idiomordbogen.dk)

Henning Bergenholtz
 professor
 Center for Leksikografi /
 Department of Afrikaans and Dutch
 Handelshøjskolen i Århus,
 Aarhus Universitet /
 University of Stellenbosch
 DK 8210 Århus / SA 7602 Stellenbosch
 hb@asb.dk

Esben Bjærge
 stud.phil.
 Center for Leksikografi
 Handelshøjskolen i Århus, Aarhus
 Universitet
 DK 8210 Århus
 esben83@hotmail.com